

граматики української мови: Збірник наукових праць.
Дніпропетровськ: Навчальна книга, 2000. Т. 2. С. 168 – 177.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГУ – «Голос України»;
МУ – «Молодь України»;
УМ – «Україна молода»;
ГПУ – «Газета по-українськи»;
Д – «День».

Наталія Манькова

Наук. керівник – к. філол. н., доц. Богатько В. В.

СЛОВОТВОРЧІ ОКАЗІОНАЛІЗМИ-ІМЕННИКИ В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

Анотація. У статті проаналізовано okazіональні іменникові утворення в художньому тексті Павла Загребельного, звернено увагу на словотворчі іменники-okазіоналізми. Окреслено їхню структуру та функції.

Ключові слова: *okазіоналізми, іменникові okazіональні утворення, словотворчі іменники-okазіоналізми, семантика, художній дискурс.*

Annotation. *The article analyzes occasional noun formations in Pavlo Zahrebelnyi's artistic text, paying attention to word-forming nouns-occasionalisms. Their structure and functions are outlined.*

Keywords: *occasionalisms, noun occasional formations, word-forming nouns-occasionalisms, semantics, artistic discourse.*

У ХХІ столітті авторська особлива лексика привертає чималу увагу, а okazіональне словотворення стає основою ідіостилю письменника. Павло Загребельний увійшов в історію сучасної української літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття як експериментатор, чия художня творчість відзначається постійним прагненням до новацій у галузі художнього слова.

У нашій статті ми сконцентруємося на оказіональних утвореннях Павла Загребельного, а саме на словотворчих іменниках. Окреслимо їхні функції та структуру.

Мета статті – проаналізувати оказіональні іменникові утворення в художньому тексті Павла Загребельного та визначити їхні функції й структуру.

У загальноживаній мові поява іменникових новотворів пов'язана безпосередньо з номінативною потребою, тоді як у мові художніх творів їх виникнення зумовлене переважно завданням виявлення мовної експресії.

Іменникові новотвори в художньому мовленні Павла Загребельного – це переважно оказіоналізми, що мають глибоке народнопоетичне або розмовне коріння [Юрченко 2003: 4]. Ідіостиль письменника знаходить своє вираження в устах кожного його персонажа – мовця, наділеного особистими відтінками мови. Авторське мовлення Загребельного висвітлено у живому розмовному мовленні його героїв.

Ось як, на думку одного з героїв Павла Загребельного, творяться нові слова: *Він ніколи не розкривав таємниці свого дитячого словника. Талатай – це була мов засекречена всемогутня зброя на всі випадки життя. Все інше – просто від душевної щедрості. Рампанусики – діти, гутютюльки – кури, гуркайлик – трактор, бовлеленя – комбайн. Щоправда, про бовлеленю знав навіть Самусь, бо Гриша не міг приховати таке прекрасне слово. Зродилося воно в нього від руху комбайна і напружено-відчаєної роботи всіх агрегатів велетенської степової машини. Було в ньому щось уже й не машинне, а ніби міднодзвонне, радісне, урочисте, піднесене: «**Бов-бов-бовлелені! Бов-бов-бовлелені!**». Світ широкий довкола, поля в золоті пшениць, ти, вознесений у просторі на могутній машині, і все довкола дзвонить, і дзвенить, і грає душа, і жити хочеться – **бовлелені!** Чом би не поділитися таким словом з людьми!» (Вигнання з раю, с. 224)*

Вживання подібних оказіоналізмів – це органічна потреба виділити особистісне начало кожного зі своїх персонажів, виокремити нову естетичну якість у слові, створити новий емоційний контекст [Мазурик 2002: 6].

У таких стилістично зумовлених контекстах оцінність іменникових оказіональних утворень переважає над інформативністю. У цьому ж таки романі («Вигнання з раю») Павло Загребельний

створює кілька подібних контекстів, у яких, за словами письменника, сам процес спілкування становить його смисл.

За типами словотворення більшість іменникових неuzuальних лексем Павла Загребельного пропонуємо класифікувати за такими ознаками:

1. Оказіоналізми, утворені за аналогією. Це окремі неuzuальні слова (або неuzuальні слова, які функціонують разом з зузальними, за аналогією до яких вони утворені). Наприклад: *геноряд* – генотип, *приповість* – приказка, *бабота* – жінота, *обдертюх* – упертюх. Наприклад: – *Ну ж, бабота! Ох же ж і вони!* (Тисячолітній Миколай, с. 96); ...*Вони ні сном ні духом не відали, що тут може переховуватись справжній професор, серед цих немитих, неголених, замазурених обдертюхів* (Тисячолітній Миколай, с. 84).

Деякі оказіоналізми, утворені за аналогією, ніби «дублюють» зузальні слова, забезпечуючи на семантичному рівні синонімічну реалізацію значень: *прихолодки* – приморозки, *вивідник* – розвідник: *Маючи скрізь своїх вивідників, він незабаром довідався, що Самуїл, власне, покинув свою столицю* (Диво, с. 252).

Аналіз мовного матеріалу свідчить: що чіткіші й виразніші семантичні зв'язки між оказіоналізмом і зузальним словом, за аналогією до якого він утворений, то сильніше враження реальності в номінації нових предметів, явищ, понять [Мазурик 2002: 8]. Так, наприклад, не викликає сумніву той чинник, що оказіоналізм *вивідник* і зузальне слово *розвідник* мотивуються дієсловами-синонімами *вивідати* (у зн. «допитуватися, дізнатися про те, що приховується») та *розвідати* (у зн. «розвідуючи, дізнатися про що-небудь»). І все ж письменник надає перевагу новотвору, який, з одного боку, виступає як природне урізноманітнення мови з відтінком «давнини», а з іншого – набуває нового значення. Для прикладу: *розвідник* – «військовий шпигун»; *вивідник* – «громадянська особа, мешканець, який цілеспрямовано збирає інформацію, що приховується». Такі оказіоналізми вносять яскравий стилістичний колорит у художні твори.

Яскравий стилістичний колорит вносять оказіоналізми, утворені за аналогією до суфіксальних іменників з яскраво вираженим лексико-словотвірним значенням. Так, наприклад, оказіоналізми з суфіксом –*іvk*-а вступають у мотиваційні відношення з іменниками, що позначають види наливок, настоянок (*вишнівка, перцівка, калганівка*): – *Вона б і фірмову зварила. – А чого ж: сметанівку! – Або кисляківку. – Або сироватівку чи сколотинівку* («Вигнання з раю», с. 244).

Утворення типу *цвітуха, колотуха* виступають як okazіональні еквіваленти іменників *краснуха, посуха* і зберігають у собі опосередковане значення хвороби, лиха: *На свиней – краснуха, на буряк – цвітуха, на врожай – посуха, на жінок – колотуха, на чоловіків – сивуха* («Вигнання з раю», с. 244).

2. Okazіоналізми, пов'язані відношеннями кореляції у парах з мотивуючими словами. Їхній семантичний узаємозв'язок ґрунтується здебільшого на антонімічних (*пам'ять – непам'ять*, іронія – *автоіронія*) та синонімічних (*обдертий – обдертюх*, лаяти – *лаяльник*, підмога – *підмогальщик*, сліди – *просліди*, дерзість – *продерзість*) відношеннях, наприклад: *Ліпше самому тримати коло себе дурнуватого лаяльника, аніж ждати, коли прийде розумний* («Розгін», с. 485); – *Забув, як віддав тобі Новгород не тільки добра свої, але й честь, підтримуючи твою синівську **продерзість** і злочинну непокірливість* («Розгін», с. 505).

Просто і зі смаком Павло Загребельний створює okazіональні іменникові утворення, що базуються на антонімічних відношеннях, використовуючи префікси, які мають виразне семантичне навантаження: **анти-**, **не-**, **без-**. Okazіональні іменники з префіксами **не-**, **без-** заперечують існування поняття, названого мотивувальним словом, наприклад: *звуки живуть тут вічно, у безчасі, для них ... немає ні дня, ні ночі, ні зими, ні літа* (П. Загребельний, с. 19). У цьому ж значенні вживаються такі іменникові префіксальні утворення, як, *нерозум, несвобода* (П. Загребельний, с. 133).

3. Okazіоналізми утворені за допомогою префіксальних і суфіксальних морфем. Саме стилістичне використання афіксальних морфем в індивідуальному словотворенні включає okazіоналізм у контекст справжніх і безпосередніх форм самого смислу як такого. Так, наприклад, значення наведеного вище okazіоналізма *сметанівка* набуває логічної завершеності тільки при зіставленні з кодифікованими лексемами з суфіксом **-іvk-**.

Активізація семантики афіксальних морфем є в Павла Загребельного улюбленим засобом урізноманітнення його індивідуальної мовотворчості. Абсолютне відчуття мови і прозорливість письменника виявляються у створенні такої семантичної структури тексту, коли при поєднанні в ампліфікаційний ряд різнокореневих іменників з одними й тими самими афіксами різко виділяється семантичний компонент, виражений префіксом, а в суфіксальних утвореннях – суфіксом. Наприклад: *Почалася війна –*

евакуація. Тоді наповзла, мов чорна чума, окупація. Тепер от репатріація («Тисячолітній Миколай», с. 265); *Розвеселена свободою, отже розсваволена, бо для свині воля – це найперше розсваволеність або розсвиняченість, ця представниця щетинних у диких вибриках дала кругалю по двору* («Тисячолітній Миколай», с. 55);

Цілеспрямоване використання в тексті спільноформантних похідних здебільшого підкреслює тотожність категоріального значення іменника, а також підсилює єдність текстового ряду і увиразнює звукопис. Крім цього, актуалізація іменників із спільними формантами або спільними основами характеризується ще й різними супровідними семантико-конотативними функціями, наприклад: *І зелене око зникло безшелесно і знов тиша, безгоміння, безрух, як на краю світу* («Тисячолітній Миколай», с. 30); *Червоніла вівіска, що неодмінно починалася словом «рай»: райспоживспілка, райфінвідділ, райпрокуратура. І раймаг, і чайна, і райвідділ міліції, райнаросвіта і, нарешті – центр радянської влади в цих чорноземних краях – райвиконком* («Тисячолітній Миколай», с. 310).

Аналіз мовного матеріалу свідчить, що за аналогією до узуальних спільноформантних іменників Павла Загребельний нерідко вводить у контекст неuzuальне слово, посилюючи цим самим експресію висловлювання. У таких контекстах активізація словотвірних моделей іменників може бути своєрідним словотвірним стимулятором, який не тільки прискорює, а й «виправдовує» появу новотвору [Юрченко 2003: 11]: *Різонула їх покинутість обозовища, самотність повозів, повсюдний безлад і пошматованість* («Диво», с. 150); *І все для того, щоб .. в тісняві й пітняві вмиць позбутися свого лиску* («Диво», с. 13); *...з полум'я Родимового горна виходили на світ давні слов'янські боги, несли в притемненість старої хижі співучу багатоманітність барв, і кожна барва мала свій голос і свою мову, так що зайвими б видавалися тут звичайні слова з їхньою буденною посполитістю* («Диво», с. 32); *...ще день пішов на кумині розпитування й розохкування* («Диво», с. 425).

4. Особливі функції в семантичній структурі тексту виконують комплексні словотвірні одиниці, словотвірні гнізда, які ґрунтуються на тотожності кореневої морфеми. Компоненти словотвірних гнізд, які належать до різних лексико-граматичних класів, зберігають спільний семантичний «ген» кореневої морфеми, забезпечуючи смислову злитість і цілісність висловлювання: *...але ж ми лишалися єдині в царстві виконань-перевиконань, в царстві підскакувачів і*

переплигнигонченків .., скакання «гонки» поперед усіх – цим жила тоді вся чиновна Україна .. Україна битиме гонака .. І, може, найстрашнішим був цей гонакізм того літа, коли Україна, мовби заповзявшись перестрибнути навіть Казахстан з його безмежними цілиними просторами, рапортувала про підняття своєї цілини, розорювала луги, толоки («Тисячолітній Миколай», с. 578).

Як видно з наведених вище контекстів, іменники-оказіоналізми не тільки кількісно збагачують компонентний склад слів, членів словотвірного гнізда, а й разом з тим розширюють обсяг позначуваних понять.

Тож, висновкуємо про те, що в мовотворчості Павла Загребельного нерідко активізуються іменники-оказіоналізми з метою поетизації художньої мови, а також кожен із них є смисловим і емоційним ключем до розуміння авторського задуму в більш широкому контексті. У пошуках нового слова письменник завжди міцно опирається на багатство загальнонародної мови, національної історії, традицій. Це свідчить про комунікативну влучність, естетичну доцільність уживання okazіональних іменників, їх органічний зв'язок із системою засобів української лінгвостилістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук.: 10.02.01. Львів. держ. ун-т. Львів, 2002. 20 с.
2. Юрченко Т. Г. Оказіоналізми у творчості Павла Загребельного : структурно- семантичний і стилістичний аспект : автореф. канд. ... філол. наук : 10.02.01. Київ, 2003. 18 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Загребельний П. Вигнання з раю: Романи. Київ : Рад. письменник. 1986. 456 с.
2. Загребельний П. Диво. Роман. Київ : Дніпро, 1971. 672 с.
3. Загребельний П. Розгін: Твори: В 2-х т. Київ : Дніпро, 1974. Т. 1. 548 с.
4. Загребельний П. Тисячолітній Миколай: Роман. Київ : Довіра, 1994. 636 с.